

พระอภิธรรมสังเขป

โดย

พระนิติเกษตรสุนทร

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

ร.ท. วิเชียร ม่วงน้อยเจริญ

ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร

๒๓ มิถุนายน ๒๕๐๘

294.3183

น583พว

#4605

พระอภิธรรมสังเขป

โดย

พระนิติเกษตรสุนทร

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

ร.ท. วิเชียร ม่วงน้อยเจริญ

ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร

๒๓ มิถุนายน ๒๕๐๘

เลขหมู่ 294.3143

ท ๕๔๖ พค

เลขทะเบียน 004521

คำนำ

คุณวิเชียร เป็นผู้มีนิสัยสนใจและฝึกฝนในพระพุทธศาสนาอย่างมาก จึงได้ใช้ชีวิตในตอนหลัง ๆ ของอายุไปในการศึกษาหลักของพระพุทธศาสนา จากพระอาจารย์และอาจารย์ที่เป็นฆราวาสอีกหลายท่าน ที่พุทธสมาคมบ้าง ที่โรงเรียนพระอภิธรรม ที่วัดระฆังโฆสิตารามบ้าง ก็ได้ช่วยในฝ่ายธรรมศึกษา ของพุทธสมาคมอยู่ระยะหนึ่ง เคยเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อหาทางสงบ ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระนคร จากทั้งการเรียนฝ่ายปริยัติและปฏิบัติ จึงมีความศรัทธาอย่างแรงกล้าที่จะช่วยให้บุคคลทั้งหลายได้รู้ ได้เข้าใจความจริง ของชีวิต แต่เนื่องจากถูกเบียดเบียนด้วยโรคหัวใจ จึงไม่ได้ทำในสิ่งที่ปรารถนา

ฉะนั้น ในคราวพระราชทานเพลิงศพคุณวิเชียรนี้ ดิฉันจึงได้ขอ อภิธรรมสังเขป ของ คุณพระนิติเกษตรสุนทร ซึ่งเป็นสหธรรมิกศึกษาและคุ้นเคย กับคุณวิเชียรดี มาพิมพ์แจกเพื่อดำเนินรอยตามความตั้งใจของคุณวิเชียร และ หนังสือเล่มนี้ ดิฉันเห็นว่าพอจะอ่านและเข้าใจได้ไม่ยากนักสำหรับผู้สนใจ เป็นบันไดให้ศึกษาในขั้นสูงต่อไป เพื่อความสุขของชีวิต ส่วนบทความตอนท้าย เป็นบทความของคุณวิเชียรได้เขียนไว้เองขณะเมื่อบรรณการฝ่ายธรรมศึกษา ของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

กุศลใดที่จะได้จากหนังสือนี้ ดิฉันขอให้กุศลนั้นจงเป็นปัจจัยของ บุญญาบารมีแก่คุณวิเชียรสามเทรภของดิฉันทุกภพทุกชาติ จนกว่าจะสิ้นสังสาร- วัฏฏ์ และขอขอบพระคุณอย่างสูงแก่คุณพระนิติเกษตรสุนทรที่ได้กรุณาอนุญาต ให้พิมพ์หนังสือเล่มนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ลออ ม่วงน้อยเจริญ

๒๕ ข. อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ

พระนคร

ร.ท. วิเชียร ม่วงน้อยเจริญ

ชาติยะ ๑๑ เมษายน ๒๔๔๘

มรณะ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

ประวัติย่อ

ร.ท. วิเชียร ม่วงน้อยเจริญ เป็นบุตรนายปลัดนางโฉม ม่วงน้อยเจริญ
เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ที่บ้านตำบลบึงคอกไห อำเภอลำลูกกา จังหวัด
ปทุมธานี มีพี่น้องรวมบิดามารดาด้วยกัน ๕ คน คือ

๑. นายชม ม่วงน้อยเจริญ
๒. นายคำ " "
๓. นางบุญรอด " "
๔. นายจำ " "
๕. ร.ท. วิเชียร " "

ได้สมรสกับนางสาวลออ เวคะวากยานนท์ เมื่อ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒
มีบุตรและธิดาด้วยกัน ๖ คน คือ

๑. น.ส. นวลตา
๒. น.ส. อาลัย
๓. นายนภดล
๔. นายภาชัย
๕. น.ส. มธุรส
๖. ด.ญ. สิรินาฏ

ป่วยเป็นโรคเส้นโลหิตหัวใจตบ เข้ารับการรักษาครั้งแรกที่โรงพยาบาล
จุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เข้ารับการรักษาอีกเป็นครั้งที่สองที่
โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ จนทุเลาและแพทย์อนุญาต
ให้กลับบ้านได้ หลังจากกลับมาพักอยู่ที่บ้านได้ ๒๐ วัน ก็ถึงแก่กรรมด้วยหัวใจวาย
อย่างกะทันหัน ไม่ทันที่แพทย์จะให้การรักษา เมื่อเวลา ๒๐.๐๐ น. ของวันที่ ๑๓ เดือน
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ ณ บ้านชานอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ

สิริรวมอายุได้ ๕๘ ปี กับ ๑๐ เดือน

ประวัติการศึกษา

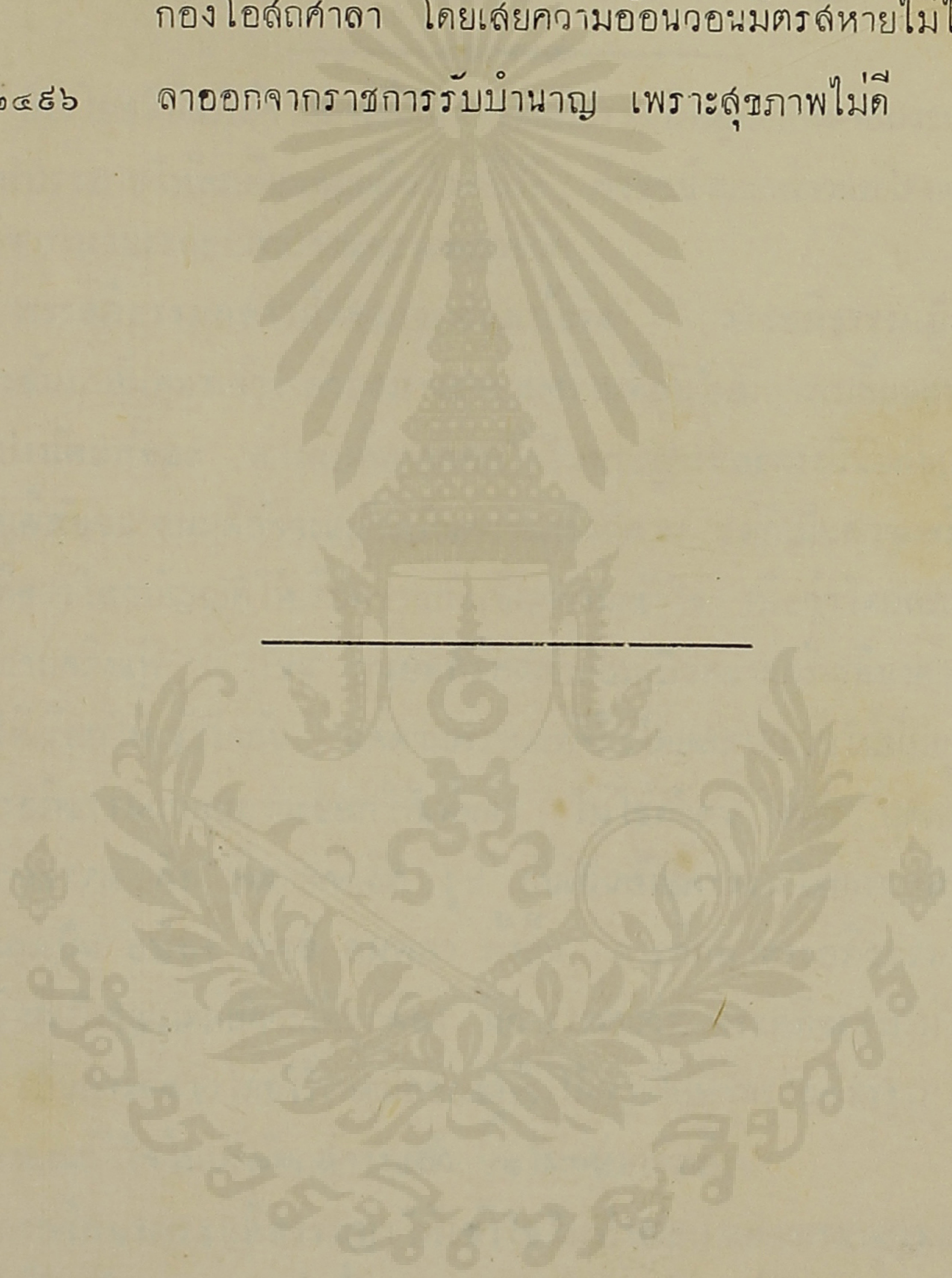
ตามัญฉีกษจากโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร แดงได้เข้าศึกษาวิชา
เภสัชกรรมในคณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำเนินรับประกาศนียบัตร
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

ประวัติราชการ

- พ.ศ. ๒๔๗๑ รับราชการทหารตามพระราชบัญญัติ รับราชการทหารเป็นนักเรียน
นายดาบแพทย์ โรงเรียนแพทย์ทหารบก
- พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นนายดาบนายทหารคนสนิท ผ.บ. กองเสนารักษ์ที่ ๒ (ขณะนั้น
อยู่ที่บางซื่อ)
- พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๗๔ ประจำอยู่กองเสนารักษ์ทหารบก ราชบุรี
- พ.ศ. ๒๔๗๕ รับพระราชทานยศเป็น “ร้อยตรี” ย้ายไปเป็นเภสัชกร กอง
เสนารักษ์ มณฑลทหารบกที่ ๓ นครราชสีมา แดงได้ลาออกจาก
ราชการเป็นนายทหารกองหนุน
- พ.ศ. ๒๔๘๐ เข้ารับราชการเป็นนักเคมี กองเภสัชกรรม กรมวิทยาศาสตร์
กระทรวงเศรษฐกิจ ในคราวเริ่มจัดตั้งโครงการเภสัชกรรม
- พ.ศ. ๒๔๘๔ ไปราชการทหารคราวสงครามมหาเอเชียบูรพา ได้เลื่อนยศเป็น
“ร้อยโท” ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “เบญจ-
มาภรณ์มงกุฎไทย”
- พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “เบญจมาภรณ์ช้างเผือก”
- พ.ศ. ๒๔๘๕ ลาออกจากราชการเป็นครั้งต้อง เนื่องจากป่วยเป็นมาดาเรยเรอริง
ตั้งแต่ไปราชการสงคราม

พ.ศ. ๒๔๕๒ กลับเข้ารับราชการในกองโสตศาคาตา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์
กระทรวงสาธารณสุข เป็นข้าราชการชั้นโท ตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้า
กองโสตศาคาตา โดยเสียความอ่อนน้อมมิตรสหายไม่ได้

พ.ศ. ๒๔๕๖ ลาออกจากราชการรับบำนาญ เพราะสุขภาพไม่ดี

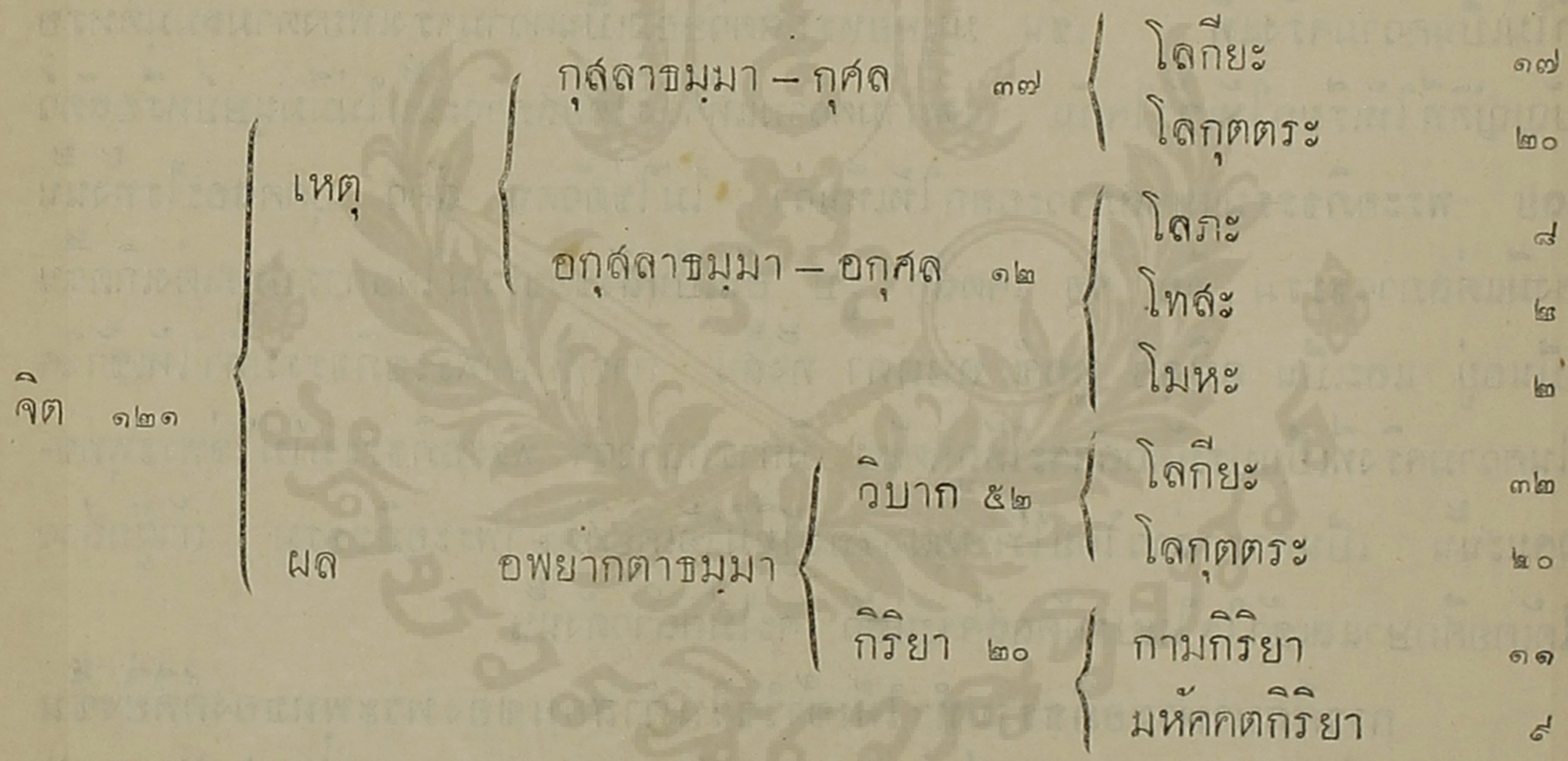
ประโยชน์ ของการศึกษาพระอภิธรรม

ประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษาพระอภิธรรมมีอยู่มากหลายประการ ไม่
สามารถจะบรรยายให้ละเอียดหมดสิ้นในทันที จึงขอนำมากล่าวแต่โดยสังเขป เพื่อ
เป็นทางพิจารณาประกอบคุณงามความดีแก่ชีวิต

พระอภิธรรมกล่าวถึงสภาวะอันแท้จริง พระอภิธรรมเป็นคำสอนของ
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าด้วยสภาวะความจริงแท้ อันไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่ง
เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ ต่างกับที่ทรงสอนไว้ในพระสูตรและพระวินัยอันเป็นความจริง
ตาม สมมุติสัจจะ สมมุติสัจจะแม้จะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็เป็นความจริงโดยสมมุติ
โศหาร ทิชาวโศกบัญญัติให้เรียกขานกันเพื่อความเข้าใจ เมื่อว่าโดยสภาวะธรรมแล้ว
ก็ไม่เป็นความจริงแท้ เช่น มนุษย์หรือสัตว์ย่อมเป็นความจริงเพียงตามสมมุติหรือ
บัญญัติให้เรียกให้เข้าใจกัน แต่ตามความแท้จริงโดยสภาวะนั้นไม่มีมนุษย์หรือสัตว์
เลย พระอภิธรรมแยกสภาวะออกให้เห็นว่า ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลอะไรทั้งนั้น
คงมีแต่สภาวะธรรม คือ จิต เจตสิก รูป อันเป็นสังขตธรรมโดยการปรุงแต่งเกิดขึ้น
เป็นอยู่ และเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนี้ การศึกษาพระอภิธรรมทำให้เข้าใจ
ในความจริงที่เป็นปรมัตถสัจจะได้อย่างถูกต้อง มีการกล่าวไว้ว่า พระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทธรูป
หรือพระธรรม เป็นกรกล่าวโดยไรเหตุผลของผู้ที่มีได้เคยศึกษาพระอภิธรรม ถ้าผู้กล่าว
ได้เคยศึกษาแล้วเข้าใจในปรมัตถสัจจะแล้ว จะไม่กล่าวถึงนั้น

การศึกษาพระอภิธรรมทำให้เข้าใจในคำสอนของพระพุทธองค์ดียิ่งขึ้น
สำหรับท่านที่ใคร่ในพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่แล้ว ถ้า
ได้ศึกษาพระอภิธรรมประกอบ จะทำให้เข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนนั้นละเอียดยิ่งขึ้น
ทราบซึ่งถึงแก่นความจริงคือสภาวะธรรม เป็นเหตุให้เกิดปัญญาความถูกต้องตรงตาม
หลักพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ พระอภิธรรมมีข้อความจริงลึกซึ้งยิ่งนัก

เช่น บทในขัมมสังคณีว่า “ กุสลา ธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพยากตาธมฺมา ” ซึ่งใช้ศัพท์หน้าศัพท์เรียกว่าลวดพระอภิธรรมนั้น ผู้ที่สนใจอยู่ในธรรมะบ้างแล้วโดยมากก็เข้าใจเพียงว่า ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล และธรรมที่เป็นกลางๆ แต่อะไรที่เรียกว่าธรรมเป็นกุศล อกุศล และกลางๆ นั้น ก็นึกไปไม่ใคร่ถึง ยิ่งผู้ที่ไม่สนใจในพระธรรมด้วยแล้ว ก็เลยเข้าใจไปว่าการลวดพระอภิธรรมบทนั้น คือลวดปลงสังเวชคนตายรู้สึกทำให้ไม่อยากฟัง เพราะทำให้แว้งแว้งเหียวใจก่อความหวาดกลัวจนเป็นต้น แต่ความหมายลึกซึ้งอันเป็นหลักธรรมหรือองค์ธรรมของขัมมสังคณีบทพระพุทฺธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะธรรม คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นปรมาตมธรรมที่มีอยู่ เกิดขึ้น เป็นกุศล อกุศล และเป็นกลางๆ หาใช่การปลงสังเวชทำให้ไต่กเศร้าแต่ประการใดไม่ ขอให้พิจารณาผังแสดงเฉพาะจิตในขัมมสังคณี ดังต่อไปนี้

ตามผังแสดงจิตนโยมเห็นได้ว่า มีหัวข้อเป็นหลักหรือองค์ธรรมอยู่มากมายหลายประการ เมื่อได้ศึกษาพระอภิธรรมแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจในองค์ธรรมที่กล่าวในบทขัมมสังคณีนี้ได้ละเอียดถูกต้องตามเหตุผลการแสดงไว้ เช่น กุสลาธมฺมา จิตที่เป็นกุศล ๓๗ แยกออกเป็นโลเกียะ ๑๗ ได้แก่ กามาวจรกุศลจิต ๘ รูปา-

วจรกุตลจิต ๕ อรูปาวจรกุตลจิต ๔ และโลกุตตรกุตลจิต ๒๐ (ได้แก่ โฉตตปัตติ-
 มัคคจิต ๕ สกทาคามัคคจิต ๕ อนาคามัคคจิต ๕ อรหัตตมัคคจิต ๕) จิตดังกล่าว
 ยังได้แยกละเอียดต่อไปอีกตามลักษณะของสังขัตตรวมที่เข้าประกอบ แสดงให้เห็น
 สภาวะธรรมประณตยงชน และจะทำความเข้าใจในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้
 แจ่มชัด

ก่อให้เกิดมหากุศลอันยิ่งใหญ่ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจปรมาตถสัจจะถูกต้อง
 ตามความจริงแล้ว ย่อมเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ จะไม่หลงเข้าใจผิดไปตามลุ่มมุต
 บัญญัติ จะเข้าใจในสภาวะความจริงถูกต้อง รู้เท่าทันในชีวิตความเป็นอยู่ มิวช
 หลกเพียงระงับทุกขกาย ทุกขใจ แก้ปัญหาชีวิตของตนได้เป็นอย่างดี ทำจิตทหยาบ
 กระต่างเปลี่ยนแปลงไปสู่ความอ่อนโยน สงบระงับ ตั้งอยู่ในความเยือกเย็น เห็นอก-
 เห็นใจเพื่อนสัตว์ทั้งหลาย จะตั้งตนไว้ในสัมมาปฏิบัติ ฯลฯ ในประการที่สุดก็จะ
 ปรากฏเป็นอรหันต์อยู่เบื้องนี้ เห็นอดีตภาพนี้ไม่เที่ยง ไม่คงทน เป็นทุกข ไม่ใช่
 ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ ตรงตามที่พระพุทธองค์ทรงพร่ำสอนจะให้มองเห็น จิตก็จะ
 ไม่ยึดมั่นหลงอยู่ใน โมหะความหลงและทิฏฐิความเห็นผิด คิดแต่จะประกอบบุญกุศล
 มุ่งหวังให้พ้นจากสังสารวัฏอันเต็มไปด้วยทุกข์ นำไปสู่การปฏิบัติ มีเจริญสัมณะแด
 วจีส์สนา เป็นต้น

การศึกษาพระอภิธรรม มีประโยชน์ดังกล่าวแล้ว แม้ในบางประการนี้ นับ
 ว่าเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง ไม่ควรจะปล่อยชีวิตให้เลยไปเสียโดยเปล่าประโยชน์

ความหมายของปรมาตถธรรม

ก่อนที่จะทำความเข้าใจในสภาวะอันเป็นปรมาตถธรรม ควรทราบว่า “ปรมาตถ-
 ธรรม” (ปรโม อวิปริโต อตุโลติ ปรมตฺถโต) แปลว่า ธรรมอันประเสริฐ
 เป็นธรรมชาติความจริง ไม่มีการวิปริตแปรผัน ทรงสภาพอย่างใดก็ทรงอยู่อย่างนั้น
 ตอดไปโดยสม่ำเสมอ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงผิดแผกไป อันได้แก่ธรรมชาติหรือ
 ธรรมดานั่นเอง ตัวอย่าง ไฟย่อมทรงสภาพความร้อนอยู่เป็นธรรมชาติ ไม่เปลี่ยนแปลง

เป็นอย่างอื่น ไม่ว่าไฟจะอยู่ในที่ใด แม้จะอยู่ที่ขั้วโลกเหนืออันมีความหนาวเย็นเป็น
หิมะ ไฟก็มีความร้อนอยู่ในที่นั้น ความร้อนที่รู้สึกกันแหละเป็นปรมาณูสภาวะ คือเป็น
สภาวะความจริงที่ไม่วิปริตแปรผัน ไม่ว่าใครผู้ใด จะเป็นเด็กเล็กหรือผู้ใหญ่ ทุกชาติ
ทุกภาษา ตลอดจนสัตว์เดรัจฉาน เมื่อถูกตอกกับไฟแดงก็ตองรู้สึกในทันทีว่าร้อน
เหมือนกันหมด ร้อนจึงเป็นปรมาณู เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ดังนั้น
ว่า ไฟ ไม่ใช่ปรมาณู เป็นแต่คำเรียกร่องสัมพันธ์บัญญัติกันขึ้นตามความหมายเข้าใจกัน
ในระหว่างมนุษย์จำพวกหนึ่ง แต่มนุษย์จำพวกอื่นหาได้บัญญัติเรียกร่องว่าไฟไม่
บางพวกเรียกว่า ออคคี ว่า Fire เป็นต้น ตามภาษาเรียกร่องที่มนุษย์จำพวกนั้นเข้าใจ
กัน คำว่า ไฟ จึงแปรผันเปลี่ยนแปลงไปตามสัมพันธ์บัญญัติ หาใช่ความจริงอันเป็น
ปรมาณูไม่ คงเป็นแต่ความจริงตามสัมพันธ์บัญญัติเท่านั้น ต่างกับความร้อนซึ่งเป็น
ธรรมชาติความจริงที่ไม่วิปริตแปรผันดังกล่าว

สรรพบุพกรรมนามธรรมเมื่อก้าวโดยปรมาณูธรรม แยกออกได้เป็น ๔
ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน มีลักษณะโดยย่อตั้งต่อไปนี้ คือ
สภาวะของจิต มีการรู้อารมณ์ แต่อย่างเดียวนั้นดำรงดำรงเป็นลักษณะ
จิตไม่ดำรงไปทำกิจการอื่นใด นอกจากการรู้อารมณ์เป็นส่วนใหญ่ และไม่ว่า
เป็นจิตของมนุษย์ เทวดา พรหม หรือของสัตว์เดรัจฉาน ย่อมมีลักษณะรู้อารมณ์
อย่างเดียวกันหมด ไม่ผิดแผกแตกต่างกันเลย ถ้าอารมณ์ไม่มี จิตก็ไม่เกิด
เพราะไม่มทยตทรวง สภาวะรู้อารมณ์นั้น เรียกว่า จิต

สภาวะของเจตสิก คือ เป็นธรรมอันบังเกิดในจิต ประพฤติเนื่องด้วยจิต
อาศัยจิตเกิดขึ้นเป็นลักษณะ เจตสิกจะเกิดขึ้นโดยลำพังหรืออาศัยสิ่งอื่นเกิดหาได้ไม่

สภาวะของรูป คือ มีการแตกสลายแปรปรวนไป เป็นลักษณะ รูปจะยืน
ยงคงทนถาวรอยู่หาได้ไม่

สภาวะของนิพพาน คือมีการ สงบจากรูปนามสังขารทั้งปวง เป็นลักษณะ
กล่าวคือ ไม่ยึดในรูปนามเป็นอารมณ์

จิตปรมาตถ์

ลักษณะของจิต

จิตมีความหมายเข้าใจได้ยากน้อยอยู่ ปุถุชนส่วนมากเข้าใจว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งตั้งสถิตอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์ คืออยู่ที่หัวใจ หรือบางท่านก็ว่าอยู่ที่มโนสมอง ไม่เกิดไม่ดับคงสภาพอยู่ตั้งนั้นเป็นนิตยนิรันดร เมื่อเกิดชนครั้งแรกนั้นบรรลุนิติบุคคลเมื่อประภัสสรไม่มีมลทินมัวหมอง ต่อ ๆ มาจึงมักได้ค้นหาเข้าครอบงำเป็นเหตุให้เศร้าหมอง หมกมุ่นอยู่ในโลกิโกรชหลง ทำให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร เมื่อสิ้นชีวิตตายลง จิตคือวิญญาณนั้นเป็นสัมภเวสี (ผู้ที่ยังต้องเกิดอีก) เทยวดล่องลอยไปเพื่อหาโอกาสที่จะเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ เหมือนดังบุคคลที่ลี้ภัยจากบ้านเก่าต้องเทยวไปหาบ้านใหม่อยู่ดะนั้น นี้นับเป็นความเข้าใจของปุถุชนเป็นส่วนมาก ซึ่งเป็นความเข้าใจห่างไกลจากความแท้จริงของสภาพธรรมที่เรียกว่าจิต

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่า จิตเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ใช่รูปธรรม คือไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ด้วยตา หรือสัมผัสถูกต้องได้ด้วยกาย จึงเป็นเรื่องที่ปุถุชนเข้าใจได้ยากอยู่เอง เพราะไม่มีลักษณะที่จะหยิบยกจับถูกต้องมองเห็นได้ แต่ถึงกระนั้น กิเลสลักษณะที่จะรู้จักจิตได้ในทางอาการที่แสดงออก เช่น เมื่อดำลึกลงถึงรูป จิตกรู คือเห็นรูปนั้น ทงยังรูต่อไปว่ารูปนั้นด้วยงามดีไมดี ที่รูคือเห็นและรูว่าด้วยงามดีไมดี เหล่านี้แหละเป็นอาการของจิต จิตมีคุณลักษณะ รูซึ่งอารมณ์ที่มากกระทบ “อารมณ์วิชานนลกฺขณั” รูในเมื่อขณะกระทบอารมณ์ คือรูปารมณ (รูป) กระทบจักขุปลาทรู “เห็น” สัททารมณ (เสียง) กระทบโสตปลาทรู “ได้ยิน” คันถารมณ (กลิ่น) กระทบฆานปลาทรู “กลิ่น” รตารมณ (รส) กระทบชิวกาฬปลาทรู “รส” โณภูริัพพารมณ (สัมผัสถูกต้อง) กระทบกายปลาทรู “เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เกร็ง ตึง” ชรรमारมณ (คตินึก) กระทบใจ รู “คตินึก” ชรรมาชาติทรูหรือชาติทรุนแหละเรียกว่า จิต

จิตมีปรวมตถสภาวะเช่นเดียวกับสภาวะธรรมอีก ๓ อย่าง (เจตสิก รูป นิพพาน)
 คือ เป็นธรรมชาติที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่สมมุติบัญญัติขึ้น การรู้อารมณ์ของจิตที่ถูก
 ต้องแน่นอนได้ กตวญฺเฐน พระสัพพัญญูญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ฉะนั้น
 การที่จะเข้าใจเรื่องของจิตได้ถูกต้องจึงจำต้องอาศัยการศึกษา จากคำสอนของสมเด็จพระ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก แต่พระอภิธรรมปิฎกนี้เป็นธรรม
 ที่ลึกซึ้งที่สุด ต้องมีความเพียรจึงจะทำความเข้าใจได้พอประมาณ ตามอุปนิสัย อย่างไร
 ก็นับว่าเป็นโชคดาบอย่างประเสริฐ ที่ท่านพระอรุทธชาจารย์ปวารณาจะอนุเคราะห์ให้
 ปวงชนทั้งหลายได้ศึกษาวิชานี้ ท่านจึงได้เก็บความสำคัญในพระอภิธรรมปิฎก
 มาย่อ แล้วรวบรวมและเรียบเรียงให้ง่ายขึ้นเรียกว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ ซึ่งนัก
 ศึกษาพระอภิธรรมได้ใช้เป็นคู่มืออยู่ในปัจจุบันนี้

สภาวะของจิต

สภาวะของจิตมีดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ คือรู้อารมณ์ที่กระทบ ต้องมีอารมณ์
 มากกระทบจึงจะเกิดการรับรู้ ถ้าไม่มีอารมณ์มากกระทบแล้วจิตจะเกิดตนเองหาได้ไม่ เช่น
 เมื่อรูปกระทบกับจักขุปสาทจึงเกิดการเห็น คือรู้อารมณ์ เรียกว่าจักขุวิญญาณ ได้ยังกระทบ
 กับโสตปสาทก็เกิดการได้ยินคือ รู้อารมณ์ เรียกว่า โสตวิญญาณ ฯลฯ การรู้อารมณ์เรียกว่า
 เป็น ลักษณะ ของจิต
๒. มีการเกิดก่อน และเป็นประธานในธรรมทั้งปวง หมายความว่าใน
 สัมปยุตตธรรม (ธรรมที่เข้าประกอบอันได้แก่เจตสิก) ทั้งหมด ต้องมีจิตเกิดก่อน

และเป็นประธาน (มโนปุพฺพพหุคมาธมา) ดัมปยุตตธรรมเกิดไม่ได้ ถ้าจิตไม่เกิด
 เช่นขณะเมื่อหลับสนิทอยู่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้อง จิตในขณะนั้นคือการได้ยินอันเป็น
 อารมณ์ปัจจุบันมิได้เกิดขึ้น ดัมปยุตตธรรม เช่น เวทนา ความเสวยอารมณ์ชอบและไม่
 ชอบ (เวทนาเจตสิก) สัญญาความจำได้ (สัญญาเจตสิก) ฯลฯ มิได้เกิดขึ้น
 เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้วยังทำให้จิตดวงหนึ่งต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกัน หมาย
 ความว่า เมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตดวงหลัง ๆ เกิดขึ้นสืบ
 ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ว่าง คือจิตเกิดดับ เกิดดับ ติดต่อกันเรื่อยเป็นสายไป ตามที่กล่าว
 นี้เรียกว่าเป็นกิจของจิต

๓. มีการเห็นหรือได้ยิน เป็นต้น เป็นความปรากฏหรือเป็นผลของจิต
 หมายความว่า เมื่อจิตเกิดขึ้นหรือเมื่อจิตชนรบอารมณ์ การเห็นหรือการได้ยินนั้น ก็
 เป็นผลปรากฏแก่จิต เช่นเมื่อรูปารมณกระทบกับจักขุปสาทก็เกิดจักขุวิญญาณคือการ
 เห็น หรือสัททารมณ (เสียง) กระทบโสตปสาทก็เกิดโสตวิญญาณคือการได้ยิน การ
 เห็นหรือการได้ยินนี้เรียกว่าเป็น ความปรากฏหรือผลของจิต

๔. มีนามและรูปเป็นเหตุก่อให้เกิด จิตจะเกิดขึ้น หมายความว่า จิตจะเกิดขึ้นก็
 ต้องอาศัยนามและรูปเป็นเหตุให้เกิด จิตจะเกิดขึ้นโดยลำพังไม่อาศัยนามและรูปนั้นไม่ได้
 เช่น เมื่อรูปคือรูปารมณไม่มีแล้ว จิตจะเกิดขึ้นเห็นรูป หรือรูปารมณไม่ได้ เมื่อเสียง
 คือสัททารมณไม่มี จิตจะเกิดขึ้นได้ยินเสียงหรือสัททารมณย่อมไม่ได้ ดังผู้ที่ตาบอด
 หรือหูหนวกมาแต่กำเนิด ย่อมแลเห็นสิ่งใด ๆ ไม่ได้ หรือได้ยินเสียงใด ๆ ไม่ได้ จิต

ทฤษฎีในการเห็นรูปคือจักษุวิญญาณ หรือจิตทฤษฎีในการได้ยินเสียง คือโสตวิญญาณ ย่อม
ไม่เกิดมชนแก่ผู้นั้นได้เป็นต้น นเรียกว่า มีนามรูป เป็นเหตุใกล้ ให้เกิด

ความวิจิตรของจิต

ความวิจิตรหรือธรรมชาติทำให้เป็นไปของจิต คือ :-

๑. กระทำให้วิจิตรต่างๆ สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดทวิจิตรพิศดารนั้น ก็เพราะ
อำนาจแห่งจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตร เช่น สรรพวัตถุที่เกิดขึ้น มีเครื่องยนต์กลไก ประดิษฐ์-
กรรม ศิลป ตลอดจนวิจิตรกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่เกิดด้วยจิตทั้งสิ้น

สัตว์ทั้งหลายที่กำเนิดขึ้นวิจิตร ก็เพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจวิจิตร
การกระทำวิจิตรก็เพราะตณหา ความพอใจวิจิตร ตณหาความพอใจวิจิตร ก็เพราะ
สัญญาความจำวิจิตร และสัญญาความจำวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

๒. วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึงจิตเป็นไปได้ต่าง ๆ เช่น จิตเป็นบุญเป็น
กุศลได้ เป็นบาปเป็นอกุศลได้ เป็นวิบากคือผลของบุญของบาป ทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย
ต่างกันด้วยกรรม ต่างกันด้วยเพศ ต่างกันด้วยสัญญาและคติได้เป็นต้น

(ต่างกันด้วยกรรมคือ วิจิตรในกุกุศลกรรมทางกาย วาจาใจ ในทานศีลภาวนา
และในอกุศลกรรมถึงวิหิงสา มายา ส่าโดย เป็นต้น สภาวะต่างกันแห่งกรรม เป็น
อุปนิสัยบังจัญให้เกิดต่างกันแห่งสิ่งคือ สัญฐานมีมือเท้าเป็นอาทิ เกิดดำคัญในจิตว่า
เป็นหญิงเป็นชาย อันควรแก่ชอตามโลกย์กำหนด อันเป็นการต่างกันโดยสัญญา จึง
มีโวหารเรียกว่า ชาย หญิง ส่วนคตินั้นคือ นiryakati ตริัจฉานคติ มนุษยคติ และ
เทวดาคติ)

๓. สัมผัสกรรมและกิเลส หมายความว่ากรรม คือ การงานที่บังเกิดขึ้น โดยเจตนา (เจตนาเจตสิก) ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงใด แม้แต่เพียงอารมณ์หนึ่งมากระทบจิตเกิดวิชชา เช่น เมื่อดูเห็นรูป เจตนาเจตสิกเกิด แสงกรรม คือ การงานที่บังเกิดขึ้น จิตที่ย่อมเก็บเอาการงานนั้นประทับใจไว้ จึงเป็นอันว่าไม่ว่าการกระทำคือ กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมใดๆ จะมาเล็กน้อยประการใดก็ตาม ย่อมจะเก็บประทับใจไว้ในจิตทั้งสิ้น ในทำนองนี้ ธรรมทุกศีลธรรมคือทาน ศีล ภาวนาหรือ อกุศลธรรมคือ กิเลส เช่น โสภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้นมากมายย่อมถูกประทับใจด้วยจิต

๔. รักษาไว้ซึ่งวิบากของกรรม และกิเลส ที่สัมผัสไว้ หมายความว่ากรรมและกิเลสที่สัมผัสไว้ในจิตนั้นไม่สูญหายไป จิตคงรักษาวิบากของกรรมและกิเลส นั้นไว้ให้นอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อดังคราใดที่มีโอกาส วิบากก็จะเกิดขึ้น แสดงไปตามอำนาจของกรรมนั้น ๆ วิบากคล้ายกับพลังงานคอยหาโอกาสแสดงออกอยู่เสมอ เมื่อใดช่องก็แสดงออกในที่ที่ตนเหมาะบุคคลจึงได้รับวิบากผลในปัจจุบันภพต่าง ๆ นานา

๕. สัมผัสสันดานตนเอง หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลงเป็นปัจจุบันยอดหนึ่งให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับ และอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับตอกันไปไม่ขาดสาย คือ เกิดดับเกิดดับ เป็นสันตติต่อเนื่องต่อกัน ดังดวงไฟดวงหนึ่งเกิดขึ้นใหม่ดับดับไปอีกเล่มเป็นนิตยกาล ไม่ใช่แต่เพียงการเกิดดับสืบเนื่องกันเท่านั้น ยังตั้งมอบรับช่วงบรรดากรรมและกิเลสที่จิตได้รับ และเก็บสัมผัสไว้แล้วนอนต่อไปอีกด้วย

๖. มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ หมายความว่า จิตน้อมรู้อารมณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะอารมณ์นั้นจะเกิดกระทบในทางทวารใด จิตเป็นสามารถไปรับรู้รับเห็นได้ทั้งสิ้น เช่นรูปกระทบจักขุทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือ เห็น ครนเสียงกระทบโสตทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือ ได้ยิน เมื่อกายถูกต้องปลัดขิงของแข็ง จิตก็แล่นไปรู้การกระทบนั้น อย่างนี้แหละจึงเรียกว่าจิตน้อมวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

ความวิจิตรทั้งหลายต้องมจิตเป็นประธาน ตัณหา ความปรารถนาพอใจทำให้

บังเกิดความวิจิตรกรรม คือ การงานทกระทำชนกประณตวิจิตรไปตามความเรียกร้อง
ของตันทหาและโยนิ คือ การปฏิสันธิ เป็นวิบากกำหนดให้สัตว์กำเนิดในภูมิต่าง ๆ มี
วิจิตรเป็นไปสมคล้อยตามเจตนารมณ์ของกรรมที่กระทำ อันเนื่องมาแต่ตันทหา ซึ่ง
มจิตเป็นประธาน

จำนวนของจิต

ตามทกถาแล้ว จิตเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง มลक्षणะรูชงอารมณ์ทมา
กระทบ เมื่อประสาทตากระทบกับรูปารมณ (รูป) ก็เกิดการเห็นเรียกว่าจกขุฉญาณ
จกขุฉญาณทรอารมณ์คือเห็น นนเรียกว่า จิต ถาว่าตามลักษณะแล้ว จิตกมดวงเตยอ
จะมมากกว่าหนึ่งดวงซ้อนกัน ในขณะที่เดียวกันไม่ได้ เมื่อเกิดชนและดับไปแล้ว อีกดวง
หนึ่งจึงเกิดชนลดับต่อไป แต่โดยเหตุทมลลหชาติธรรม (เจตสิก) เกิดพร้อมและดับพร้อม
ร่วมอยู่กับจิต เป็นเหตุให้จิตมีอาการต่าง ๆ เช่น โลก รัก โกรธ หลง แตกต่างกันไป
อาศัยความแตกต่างแห่งอาการของจิตที่เกิดชน โดยลหชาติธรรมดังกล่าว ทานจึงได้
จำแนกจิตออกเป็น ๘๘ ดวง โดยย่อ หรือ ๓๒๓ ดวงโดยพิศดาร ตามคุณลักษณะของเจต-
สิกธรรม ทเขาประกอบเกิดรวมดวย เหตุทจำแนกจำนวนไว้มิเท่ากันนน ก็เนื่องในชน
มรรคผลแห่งโลกุตตรจิต ถ้ามรรคผลเกิดในขณะที่จิตเนื่องกับฌาน ก็นับเป็นจิต ๓๒๓ ดวง
ถ้ามรรคผลเกิดโดยมโตเนื่องกับฌานแล้ว ก็นับความจิตเพียง ๘๘ ดวงเท่านั้น

จิตมีหลายชื่อ

เนื่องจากจิตมีกิจกรรมการทำงานตามทศชาติธรรม (เจตสิก) เกิดรวมตัวนำ
 ให้เป็นไปต่าง ๆ จึงมีการเรียกชื่อจิตอันใดไปตามกิจและหน้าที่นั้น ๆ เพื่อให้เห็นความ
 หมายอันแตกต่างของจิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น การเรียกชื่อต่างกนนั้นถึงกับทำให้บุคคลอื่น
 มากเข้าใจกันว่า จิตกับวิญญาณและมโน ๆ ต ๆ เป็นแต่ละสถานะต่างกันไป เช่นเข้าใจ
 ว่า วิญญาณเป็นจิตของผู้ตายมีลักษณะผุดแผกไปจากจิตของผู้ที่ยังไม่ตาย โดยวิญ
 ญาณเป็นลัมภกเวฬ์ดองลอยออกจากร่างของผู้ตายแล้วดวงเดียวไป เพื่อถึงสถิตในภุมิใหม่
 เป็นต้น ความจริงที่เรียกว่าวิญญาณ หรือมโนก็คือจิตนั่นเอง มีสภาวะอย่างเดียวกัน
 คือรู้อารมณฺฑมากกระทบ แต่เป็นไฉพจน์สำหรับเรียกจิตไปตามกิจนั้น ๆ ในปฏิสัมภิตา
 พระบาลีมหาเวศกกล่าวว่ “ ยํ จิตฺตํ มโน มานสิ หทยํ ปญฺฑริ มนายตนิ มนินฺทริยํ
 วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโร ตชฺชา มโน วิญฺญาณธาตุ อิทํ จิตฺตํ ” คำว่ “ จิต มโน
 มนสิ หทยํ ปญฺฑริ มนายตนะ มนินฺทริย วิญฺญาณ วิญฺญาณชฺนฺธิ มโนวิญฺญาณธาตุ
 เหล่านี้เป็นคัพพตเดียวกันกับจิตทงน ” กล่าวคือ มีการรู้อารมณฺฑเป็นลักษณะ แต่มี
 ความหมายต่างกันตามกิจการงาน เช่น จิตหมายเอาความคิด มโนหมายเอาการนิกท
 ใจ วิญญาณหมายเอาความรู้แจ้งในอารมณฺฑกระทบ เป็นต้น

ประเภทของจิต

จิตมีสภาพรูปร่างอารมณ์เป็นลักษณะ อารมมณวิชานนลกฺขณํ เป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชว ไม่เป็นกุศล หรืออกุศลประการใด มีแต่ลักษณะรู้หรือเป็นธาตุรู้เท่านั้น แต่เหตุที่จิตเป็นชว, ดี, บาบ, บุญ, ไปได้ประการต่างๆ ก็โดยสหชาติธรรมคือ เจตสิกอันเป็นธรรมอีกอย่างหนึ่ง เข้าประกอบเกิดร่วมกับจิตให้เป็นไป เพราะตามสภาพจิตไม่ได้เกิดโดยลำพัง และดับโดยลำพัง แต่มีเจตสิกเกิดดับร่วมอยู่ด้วย กล่าวคือ เมื่อจิตเกิดเจตสิกก็เกิดร่วมด้วย เมื่อจิตดับเจตสิกก็ดับพร้อมด้วย ประดุจความร้อนและแสงสว่างของไฟแยกออกจากกันไม่ได้ฉนั้น (ความจริงจิตกับสหชาติธรรมแยกจากกันไม่ได้ หากแต่แยกออกเพื่อการศึกษ)

เจตสิกธรรมนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ฝ่าย มี โลก โกรธ หลง เป็นอกุศลฝ่ายหนึ่ง มีไม่โลก ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นกุศลฝ่ายหนึ่ง และมีลักษณะเป็นกลางๆ ไม่โลก ไม่โกรธ ไม่หลง อีกฝ่ายหนึ่ง จิตที่มีโลก โกรธ หลง อันเป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น ก็โดยเจตสิกธรรมพวกโลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตเป็นไป เพราะลำพังแต่จิตโดยเนื้อแท้แล้ว มีแต่ลักษณะรู้อารมณ์อย่างเดียว ในส่วนที่เป็นบุญกุศล คือ ไม่โลก ไม่โกรธ ไม่หลง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน โดยเจตสิกธรรมพวก อโลภะ อโทสะ อโมหะ (ปัญญา) เข้าประกอบเป็นเหตุปัจจัย เจตสิกธรรมนั้นจัดเข้าอยู่ในพวกนามขันธ์ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และ สังขารขันธ์ คอยปรุงแต่งจิตอยู่

โดยเหตุที่เจตสิกธรรมเข้าประกอบปรุงแต่งจิตดังกล่าวแล้ว ท่านจึงแยกจิตออกเป็น ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และ โลกุตตรจิต

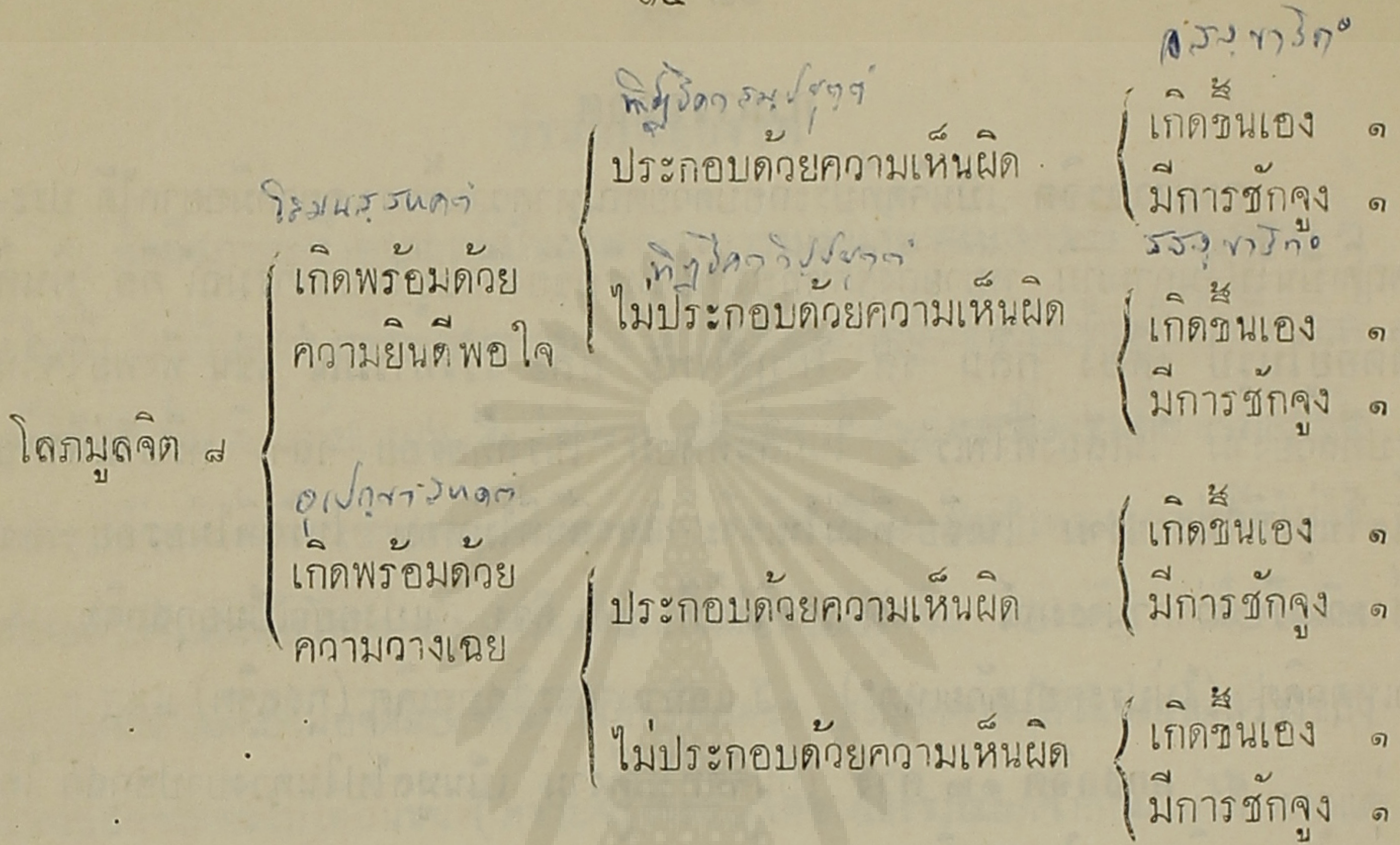
กามาวจรจิต

กามาวจรจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยต้นหากความตนรน้อยอยากมีอยากได้ ประ-
 พฤติเป็นไปในกามภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวหรือชงัดอยู่ในกามารมณ คือ ยินดี
 ตีตอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ เช่น ฟังพอใจใน
 รูปที่สวยงาม ในเสียงที่ไพเราะ ในกลิ่นที่หอม ในรสที่อร่อย ฯลฯ หรือไม่ฟังพอ
 ใจในรูปที่ไม่สวยงาม ในเสียงที่ไม่ไพเราะ ในกลิ่นที่ไม่หอม ในรสที่ไม่อร่อย ฯลฯ
 ซึ่งรวมเรียกว่ากามารมณ กามาวจรจิตนี้มี ๕๕ ดวง แบ่งออกเป็นอกุศลจิต ๑๒
 อเหตุกจิต (ไม่ประกอบด้วยเหตุ) ๑๘ แดกามาวจรโสภณจิต (กุศลจิต) ๒๔

๑. อกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เป็นมูลไปในทางบาปอกุศล ได้
 แก่ โลกมุตจิต ๘ โทสมุตจิต ๒ และโมหมุตจิต ๒

ก. โลกมุตจิต ๘ คือ จิตที่ยินดีตีตใจอยากได้ ท่านอธิบายว่ามีลักษณะ
 อยากได้กำหนดตีตพันในอารมณ์ ทำให้จิตตีตแน่นด้วยราคะ ระบบตรมเกรียมไปด้วย
 ดั่งดสารทุกข้อประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ฯลฯ หากตีตมิได้ เหมือน
 ชนเนอตตแน่นอยู่บนกระเบองอันรอน อันได้แก่ความปรารถนาพอใจในรูปเสียง กลิ่น
 รส สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ ที่เรียกว่า กามารมณ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็ก
 น้อยปานใด แม้แต่เพียงเกิดความรู้สึก นิยมยินดีชนในรูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ
 ก็จัดเป็นโลภะ โลกจิตนี้เกิดพร้อมด้วยความโสมนัสยินดีหรือเฉยๆ ประกอบ
 ด้วยความเห็นผิด หรือปราศจากความเห็นผิด และเกิดขึ้นเองหรือโดยการชักจูง
 เช่น เมื่อดากระทบรูป จิตเห็นไปว่าสวยงาม เกิดโสมนัสยินดีอยากได้เป็นของตน น
 เป็น โลกจิตเกิดพร้อมด้วยโสมนัสประกอบด้วยความเห็นผิด (เห็นว่ารูปสวยงามและเห็น
 เป็นตัวตนผิดจากสภาวะความเป็นจริง) และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีกการชักจูง โลกมุตจิต
 เมื่อแยกตามสัมปยุตตธรรมที่เขาประกอบกันได้เพียง ๘ ดวง ดังผังแสดงในหน้าต่อไป

1. เหตุในพุทธศาสนามี ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ และอโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 จิต ๘๘ ดวงนี้ ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ นี้.

ความเห็นผิด (คือผิดจากสภาวะ) หมายถึงความไม่รู้ไม่เข้าใจถึงสภาวะความจริง โดยมีความหลงเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่นอยู่ในบุคคล อตต ชิวะ ฯลฯ ว่าเป็นความจริง คือถือความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ตัวตน เราเรา ซึ่งที่แท้ก็เป็นแต่เพียงสมมุติบัญญัติเท่านั้น สัตว์ บุคคล เราเรา นั้น หาได้มีจริงเป็นจริงตามที่หลงเข้าใจไม่ เป็นความเห็นผิดที่ไม่รู้อริยสัจ ในชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ความเห็นผิดนี้เรียกว่า สักกายทิฏฐิ มีอยู่เป็นสามัญทั่วไปในหมู่ปุถุชนทั้งหลาย โดยถือความเป็นเราเราปลุกฝังอยู่ในจิตตลอดมา ตามอารมณ์เกิดขึ้นทุกครั้ง กยตถือความเป็นเราเป็นของเรายู่ทุกอารมณ์ตลอด มองไม่เห็นความเป็นจริงตามสภาวะธรรม จึงเป็นการยากที่จะละตัดสักกายทิฏฐิออกไปให้เด็ดขาดในฉับพลัน

ยังมีความเห็นผิดบางประการอื่นได้แก่ อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดตนเองเป็นเอง ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยให้เกิดใหม่ชน ไม่เชื่อในเหตุ นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นผลอันเนื่องมาแต่เหตุผลของการทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี สัตว์บุคคลไม่มี เป็นแต่ธาตุประชุมกัน ตายแล้วก็สูญไม่เกิดอีก เชื่อว่าไม่มีอะไรทั้งนั้น และ อกริยทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำใดๆ ไม่เชื่อว่าเป็นอันกระ

ทำ ผลบาปบุญไม่มีแก่ผู้ทำ กระทำแล้วก็เป็นอันแล้วกันไป ไม่ถือว่าเป็นการกระทำ
ปฏิเสชการกระทำโดยประการทงปวง ความเห็นผิด ๓ ประการที่กล่าวมาเรียกกันว่านิยต-
มิจฉาทิวฐิติ ให้ผลโดยแน่นอนที่จะไปสู่ทุกคติในอันดับแห่งจุติจิต (ตาย) นอกจากนั้น
ความเห็นผิดยังมีอีกมากหลายประการ

ข. โทสมูลจิต ๒ คือ จิตที่เสียใจไม่ชอบใจ รวมตลอดถึงโกรธ เกิดยด
กัถ ฯลฯ ในรูป เดียง กถัน รต สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ ความเสียใจไม่
ชอบใจนั้นเกิดขึ้นไม่ว่าโดยน้อยเพียงไร ก็นับว่าเป็นโทสจิตทั้งสิ้น โทสจิตนี้เกิดพร้อม
ด้วยโทมนัส ความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ ไม่ชอบใจ (ปฏิฆะ) และ
เกิดขึ้นเองหรือโดยการชักจูง เช่น เมื่อดากระทบรูป จิตก็เห็น เกิดความไม่ชอบใจ
และเกิดยด นี้เป็นโทสจิต เกิดพร้อมด้วยโทมนัสประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธ และ
เกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักจูง หรือเมื่อขณะเห็นรูป มีผู้พูดชักจูงให้เกิดความไม่ชอบ
ไม่พอใจ โทสจิตนั้นเกิดขึ้นโดยมีการชักจูงดังนี้ ขณะที่โทสจิตเกิดขึ้น ต้องประกอบ
ด้วยโทมนัสเวทนา เพราะอารมณ์เป็นอนิฏฐารมณ จะประกอบด้วยโสมนัสเวทนาไม่ได้

โทสมูลจิต ๒ คือ (๑) เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ความเสียใจ ประกอบด้วย
ปฏิฆะความโกรธเกิดขึ้นเอง ๑ และ (๒) เกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจ ประกอบ
ด้วยปฏิฆะความโกรธเกิดขึ้นในการชักจูงอีก ๑

ค. โมหมูลจิต ๒ คือ จิตที่หลงใหลในอารมณ์ ไม่ประกอบด้วยความปัญญา
รู้ตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเฉย ๆ ไม่ยินดีในร้าย
ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจฉา) ดวง ๑ กับ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน
(อุททัจจะ) ดวง ๑ เช่นดากระทบรูป จิตก็เห็น รู้ดีกเฉย ๆ ไม่เกิดยด ไม่รัก แต่มี
ความสงสัยไม่แน่ใจในอารมณ์ เป็นวิจิกิจฉา แต่ถ้าหลงคิดนึกไปต่าง ๆ เป็นอุททัจจะ
ความฟุ้งซ่าน โมหจิตย่อมเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาความเป็นกลาง ๆ ซึ่งประกอบด้วย
วิจิกิจฉาหรืออุททัจจะอย่างใดอย่างหนึ่ง